

Het Bewaarde Land

Creatieve natuurbeleving met kinderen
Organisatie & Achtergrond

“De onuitsprekelijke schoonheid van bloesem.
De gratie waarmee een vogel door de lucht vliegt. Het geraas van de
wind in de bomen. Op een bepaald moment in ons leven worden wij
door de natuur geraakt.....ieder van ons op een persoonlijke, speciale manier.”

Uit: Beleef de natuur met kinderen door Joseph Bharat Cornell (1979)

Colofon

Teksten: Hugo Bakker, Jeanette Boogmans, Gerrit Jan de Bruyn, Marion de Cocq, Geertemarie de Gelder, Susanne Huizenga, Agnes Meijs, Boris van Oirschot, Mari Verstegen en Daniek Bosch

Eindredactie: Eefke Vaes, IVN Brabant

Sinds maart 2016 is Het Bewaarde Land een project van IVN, Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid, gehuisvest in Provinciehuis Brabant.

Brabantlaan 3a

5216 TV ,s-Hertogenbosch

E: hetbewaardeland@ivn.nl

W: www.hetbewaardeland.nl

De eerste versie van dit document is in 1991 ontwikkeld door Stichting 'Het Bewaarde Land' Hilversum. Met medewerking van: Gerrit Jan de Bruyn, Laura van Deijl, Andy Schuurmans, Paul Terstegge, Ingrid Verweij, Hans Webeling.

© 2025, IVN.

Alles uit dit document is vrij te gebruiken mits Het Bewaarde Land als bron vermeld wordt.

Voorwoord

Dit document is één van de zes documenten van Het Bewaarde Land. Dit document is een aanvulling voor de wachters van het driedaags natuurbelevingprogramma Het Bewaarde Land. Het document geeft een stevige steun in de rug om de kinderen tijdens hun verblijf in de natuur goed te begeleiden en bevat alle informatie die een wachter nodig heeft omtrent Het Bewaarde Land.

Met de uitgebreide inhoudsopgave vind je alle onderdelen gemakkelijk terug. Evenals het programma is ook het informatiedocument in ontwikkeling. Deze pretendeert dan ook niet volledig te zijn en wordt regelmatig bijgewerkt. Daar waar in het document 'hij' staat wordt ook 'zij' bedoeld.

Mocht je naar aanleiding van dit document vragen hebben, neem dan contact op met IVN Brabant / Het Bewaarde Land via hetbewaardeland@ivn.nl of kijk op de website www.hetbewaardeland.nl voor de gegevens van de contactpersonen.

Inhoudsopgave

1	ALGEMENE INFORMATIE	4
1.1	DRIEDAAGS NATUURBELEVINGSPROGRAMMA	4
1.2	BELANG VAN HET BEWAARDE LAND	4
1.3	DOELGROEP EN AANSLUITING KERNDOELEN	5
1.4	BEWAARDE LANDMANIEREN	7
1.5	EFFECTIVITEIT VAN HET BEWAARDE LAND	7
2	PROGRAMMA-INFORMATIE	10
2.1	HOOFDPERSONEN	10
2.2	PROGRAMMASCHEMA'S	12
2.3	RODE DRAAD IN HET PROGRAMMA	16
2.4	TERUGKERENDE PROGRAMMAONDERDELEN	17
3	PRAKTISCHE INFORMATIE	21
3.1	WIE DOET WAT?	21
3.2	AANSPRAKELIJKHEID EN VERANTWOORDELIJKHEID	24
3.3	BEWAARDE LAND OMGANGSVORMEN	25
3.4	PEDAGOGISCHE TIPS	26
3.5	KUNST VAN HET VRAGENSTELLEN	31
3.6	VEEL GESTELDE KINDERVRAGEN	31

1 Algemene informatie

In dit hoofdstuk vind je informatie over de achtergronden, de opzet en de doelen van Het Bewaarde Land. Ook de uitgangspunten van het programma en de Bewaarde Landmanieren, waar je als wachter in de omgang met kinderen mee te maken krijgt, zijn in dit hoofdstuk opgenomen.

1.1 Driedaags natuurbelevingsprogramma

Het Bewaarde Land is een natuurbelevingsprogramma voor leerlingen uit groep 4, 5 en 6. Zij verblijven drie dagen actief in de natuur. Het programma biedt kinderen de mogelijkheid om de natuur op verschillende manieren zelf te beleven en te ervaren. Er wordt gewerkt in kleine groepjes, onder begeleiding van een vrijwilliger die 'wachter' genoemd wordt. Het programma is verspreid over drie weken, waarbij de kinderen elke week één dag in Het Bewaarde Land zijn. In de tussentijd kunnen zij alle indrukken met elkaar verwerken en op school opdrachten uitvoeren. Ook kan de leerkracht nog extra aandacht aan het project besteden. De kinderen zijn dan ook in totaal ongeveer vier weken met het programma bezig.

1.2 Belang van Het Bewaarde Land

De laatste decennia komen kinderen steeds minder buiten. De ruimte voor natuur in de directe omgeving is ingeperkt. Ook is de concurrentie van buiten spelen veel groter dan vroeger: huizen zijn ruimer en vol met speelgoed, TV en computer. De maatschappelijke bezorgdheid over de verwaterende relatie tussen jeugd en natuur groeit. Er wonen tegenwoordig meer kinderen in de stad dan op het platteland. De natuur is fysiek verder weg. De directe ervaring die jonge kinderen opdoen met natuur blijkt echter van groot belang voor de (latere) affiniteit met natuur en natuurbescherming. Ook is spelen in een groene omgeving van belang voor een gezonde ontwikkeling en de mentale gezondheid van kinderen. Richard Louv introduceerde in zijn boek "Het laatste kind in het bos" de term natuurtekortstoornis, ofwel 'natuurdeficiëntie'. Hiermee schetst hij de bredere context voor de problemen die ontstaan als kinderen weinig met natuur in contact komen.

Verhaal van 'Het Bewaarde Land'

Ergens in Nederland ligt een gebied, waar de mensen in harmonie met elkaar en met de natuur omgaan. Die houding van respect vóór en verwondering over de natuur maakt het natuurgebied tot Het Bewaarde Land. Dit land bestaat vast al op meer plekken, alleen wordt het waarschijnlijk anders genoemd.

Het Bewaarde Land wordt beheerd door de wachters van de vier elementen Aarde, Water, Lucht en Vuur. Deze elementen zijn in verschillende culturen en in alle tijden terug te vinden. Als vijfde element is in Het Bewaarde Land gekozen voor 'Kleur'. In Het Bewaarde Land verbinden deze elementen de wachters met de natuur. Door het verhaal van Het Bewaarde Land worden ook de kinderen verbonden met de natuur. Zo is er in Het Bewaarde Land soms een hol gegraven om in de aarde te kunnen zijn, een boomhut om daarin van de lucht te kunnen genieten of een zonnewijzer om iets weer te geven van onze relatie met de zon.

Vrouw Fleur is de schakel tussen de wachters en de buitenwereld. Zij woont in een huisje aan de rand van Het Bewaarde Land en ontmoet de wachters vaak. Die komen bij haar een kopje kruidenthee drinken of nieuws uitwisselen over de gebeurtenissen in Het Bewaarde Land. Bij Vrouw Fleur komen ook wel eens kinderen op bezoek. Zij vinden dat een spannend avontuur, want Vrouw Fleur kan hen heel veel vertellen over de geneeskrachtige en eetbare planten. Met haar kunnen ze stilletjes dieren gaan bekijken, en Vrouw Fleur weet waar de wachters te vinden zijn...

1.3 Doelgroep en aansluiting kerndoelen

Het programma is ontwikkeld voor leerlingen van groep 5 en 6. Het doel van Het Bewaarde Landprogramma is zorg, respect en liefde voor de natuur bij kinderen te ontwikkelen. Binnen Het Bewaarde Land werken we op lichamelijk niveau (bijvoorbeeld in bomen klimmen), emotioneel niveau (bijvoorbeeld een eigen plek zoeken), intellectueel niveau (bijvoorbeeld de relatieonderzoekjes) en creatief niveau (bijvoorbeeld een couplet voor het lied). Er is binnen het programma aandacht voor hoofd, hart en handen. De fysieke en emotionele beleving staat voorop. Kennisoverdracht kan daarbij een hulpmiddel zijn, maar is geen doel op zich. Kinderen krijgen vooral de mogelijkheid om zélf de natuur te ervaren, zich over de natuur te verwonderen en deze ervaring en verwondering te uiten met muziek, dans en taal. Ze bouwen hiermee nieuwe kennis op door het zelf te ervaren. Daarnaast ontwikkelen ze vaardigheid om met al hun zintuigen de natuur te onderzoeken, er in te spelen en er voor te zorgen. Door alle activiteiten bouwen de kinderen kennis op over de leefwijze van en relaties tussen bomen, planten en dieren en de relaties tussen mensen en natuur. Ook de elementen water, aarde, vuur en lucht komen aan bod.

De natuur speelt bij alle werkvormen de hoofdrol en is niet slechts een decor. Bij de werkvormen maken we zoveel mogelijk gebruik van materialen uit de natuur. Tijdens het project krijgen kinderen voldoende gelegenheid om ervaringen in de natuur op een creatieve wijze te verwerken.

Het Bewaarde Landproject kan heel goed als raamwerk dienen voor natuur- en milieueducatie op school. Hierin kunnen ook onderwerpen aan bod komen als taalvaardigheid, spreekwoorden en uitdrukkingen, opstel schrijven, gedichten maken, creatieve werkvormen als tekenen en collages maken, aardrijkskunde, geschiedenis en zelfs rekenen. Voor elke werkvorm zijn specifieke leerdoelen geformuleerd. Deze staan steeds aangegeven in de beschrijving van de werkvormen in hoofdstuk 5.

1.3.1 Aansluiting bij SDG's.

De Sustainable Development Goals (SDG's) of duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties (opvolgers van de millenniumdoelen) moeten een eind maken aan armoede, ongelijkheid en klimaatverandering in 2030. Vanuit IVN en Het Bewaarde Land onderschrijven wij het belang van deze ontwikkelingsdoelen en zetten wij ons in voor de realisatie hiervan. Het Bewaarde Land draagt actief bij aan de volgende doelen:

SDG 4: Kwaliteitsonderwijs

In Het Bewaarde Land ervaren leerlingen hoe leuk, leerzaam, gezond én belangrijk natuur is. Met als doel een natuurbewuste, duurzame gedragsverandering te bereiken. In de groep staat gelijkheid voorop en kan iedereen meedoen (4.7).

SDG 6: Schoon water en sanitair

In Het Bewaarde Land leren de kinderen over de vier elementen, hoe deze zorgen voor evenwicht in de natuur en hoe een tekort van bijv. water grote gevolgen kan hebben. Door zelf waterdientjes te onderzoeken worden leerlingen bewust van het leven in zoetwatersystemen en is er is aandacht voor het beschermen of herstellen van deze ecosystemen (6.6).

SDG 13: Klimaatactie

In Het Bewaarde Land werken we vanuit de vier elementen en vanuit de kringlopen van het leven. Alles staat in verbinding. Verstoring van het een kan grote gevolgen hebben voor het ander. Hierbij is aandacht voor bewustwording van de gevolgen – en het voorkomen - van klimaatverandering (13.3).

SDG 14: Leven in het water

In Het Bewaarde Land is er actief beleid voor het tegengaan en opruimen van zwerfafval. Met leerlingen wordt besproken hoe lang afval blijft liggen en welke schadelijke gevolgen dit voor het milieu heeft (14.1).

SDG 15: Leven op het land

In Het Bewaarde Land wordt door middel van educatie en natuurbeleving gewerkt aan meer bewustwording en duurzaam gedrag. Dit met het oog op behoud en duurzaam gebruik van bijvoorbeeld bossen (15.1). Ook wordt het belang van biodiversiteit uitgelegd en is er aandacht voor de bescherming van bedreigde diersoorten (15.5). Leerlingen leren wanneer je wel (kruiden) of niet (paddenstoelen) gebruik mag maken van de producten uit de natuur (15.7).

SDG 17: Partnerschap om de doelen te bereiken

IVN werkt op landelijk, regionaal en lokaal niveau samen met diverse partners. Voor Het Bewaarde Land betreft dit vooral gemeenten, terreinbeheerders, vrijwilligersorganisaties, scholen en schoolbesturen. Samen slaan we de handen in een om te werken aan een groene, duurzame wereld.

Meer toelichting van deze doelen vind je op de website van IVN: www.ivn.nl/duurzame-ontwikkelingsdoelen

1.3.2 Uitgangspunten

Het Bewaarde Land kent diverse uitgangspunten, die je als wachter hanteert in het contact met de kinderen. Dit zijn:

- De natuur is wonderlijk van zichzelf. Kinderen worden gestimuleerd om op hun eigen persoonlijke wijze de natuur te beleven. Wachters gebruiken geen politiek, religie of ander gedachtegoed om de natuur wonderlijker te laten lijken dan zij al is.
- In Het Bewaarde Land wordt iedereen gewaardeerd zoals hij is. De werkvormen zijn niet gericht op prestatie en/of competitie, eerder op samenwerking.
- In Het Bewaarde Land zijn kinderen vrij om al dan niet mee te doen aan de werkvormen. Kinderen worden wel uitgenodigd en gestimuleerd. Uiteraard moeten de kinderen wel de instructies van de wachters opvolgen op het gebied van orde en veiligheid.
- De leerlingen hoeven ervaringen niet noodzakelijkerwijs te verwoorden. Een kind is niet verplicht gevoelens te uiten of onder woorden te brengen.
- We werken zoveel mogelijk in een speelse en humorvolle atmosfeer.
- Een goede band tussen de wachter en de kinderen is een belangrijke voorwaarde voor het project.
- De beleving van de kinderen staat centraal.
- De ontmoeting tussen de kinderen en de natuur is geïntegreerd in het spel van Het Bewaarde Land en speelt zich steeds af op het fysieke, het sociaal-emotionele en het cognitieve niveau.
- Met alle onderdelen en werkvormen willen we ook de creativiteit en fantasie van de kinderen stimuleren.

De aankleding van Het Bewaarde Land is eenvoudig gehouden. Dit ligt in het verlengde van de leefwijze in Het Bewaarde Land. De enige versieringen zijn de T-shirts voor de kinderen, de praatstok en de wachterkleding. Verder zijn er veldwerkmaterialen aanwezig, die de wachter meeneemt in zijn wachtertas. Bij het uitvoeren van Het Bewaarde Land staat voor de uitvoerende organisatie duurzaamheid voorop. We

schaffen duurzame materialen aan en we gaan zuinig met energie en water om. Ook zorgen we voor zo weinig mogelijk afval, dat we vervolgens zorgvuldig opruimen.

1.4 Bewaarde Landmanieren

De belangrijkste waarde van Het Bewaarde Land is leven met respect voor de natuur en voor elkaar. Deze basiswaarde willen we aan de leerlingen overdragen. Bij het samenstellen van het programma voor Het Bewaarde Land is het boek "Beleef de natuur met kinderen" van Joseph Bharat Cornell (Elmar 1986) van grote invloed geweest. Cornell geeft hierin vijf leerstellingen over 'buiten onderwijzen' die hem erg hebben geholpen om met kinderen te werken in de natuur. Ze zijn ook goed van toepassing op Het Bewaarde Land en op de rol van de wachters. Deze vijf leerstellingen zijn op de volgende pagina dan ook letterlijk uit het boek overgenomen.

Het Bewaarde Land sluit goed aan bij de kerndoelen uit het basisonderwijs. Kerndoelen zijn concrete doelen, opgesteld door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, over wat leerlingen aan het eind van hun basisschoolperiode moeten weten en kunnen. Het Bewaarde Land levert een belangrijke bijdrage bij de kerndoelen 39, 40 en 41 uit het leergebied 'Oriëntatie op jezelf en de wereld'. Deze zijn omschreven als:

- De leerling leert met zorg om te gaan met het milieu.
- De leerling leert in de eigen omgeving veel voorkomende planten en dieren te onderscheiden en te benoemen en leert hoe ze functioneren in hun leefomgeving.
- De leerling leert over de bouw van planten, dieren en mensen, en over de vorm en functie van hun onderdelen.

Daarnaast levert Het Bewaarde Land een bijdrage aan de kerndoelen uit de leergebieden 'Kunstzinnige Oriëntatie' en 'Bewegingsonderwijs'.

Het doel van Het Bewaarde Land sluit ook aan bij de nota Natuur- en Milieueducatie. Daarin geeft het Rijk aan dat het doel van natuur- en milieueducatie is: Het in staat stellen van mensen om verantwoordelijkheid te nemen om uiting te geven aan hun wensen en zélf invloed uit te oefenen op de kwaliteit van hun leefomgeving.

1.5 Effectiviteit van Het Bewaarde Land

Evaluatieonderzoeken zijn uitgevoerd door de vakgroep Theoretische Biologie van de Universiteit Leiden en door het Freudenthal Instituut voor Didactiek van Wiskunde en Natuurwetenschappen (groep Natuur- en Milieueducatie) van de Universiteit Utrecht. Beide onderzoeken laten zien dat Het Bewaarde Land erg effectief is. In beide onderzoeken is bij deelnemende klassen vóór en na het doorlopen van het programma een vragenlijst afgenomen, evenals in controleklassen die niet deelnamen aan het programma. Hieruit blijkt dat bij de deelnemende leerlingen een duidelijk herkenbare en positieve verandering optreedt in houding, gedrag en kennis ten aanzien van de natuur.

Uit gesprekken met leerkrachten bleek dat deze enthousiast waren en veranderingen zagen in houding en gedrag bij de leerlingen. De leerlingen waren oplettender bij het natuuronderwijs, hadden meer oog voor de natuur rond de school, waren zorgzamer voor kleine beestjes en namen hun ouders in het weekend mee naar het bos. Bij observaties in Het Bewaarde Land namen de onderzoekers waar dat de leerlingen

steeds minder bang werden voor bijvoorbeeld kleine beestjes, maar ook voor stilte en alleen zijn. Ze vonden de natuur minder vies en waren alerter op wat er te zien en te horen is.

De algemene conclusie uit het evaluatieonderzoek is dan ook dat de doelstellingen van Het Bewaarde Land op een zeer succesvolle manier worden bereikt. Aspecten die deze effecten positief lijken te beïnvloeden en die aanbevolen worden om in de toekomst vast te houden zijn:

- het werken met kleine groepjes en het persoonlijke contact met de wachters;
- de vrije en fantasievolle vorm van het programma;
- de diversiteit in type activiteiten;
- de duur van het totaalprogramma (vier weken met daarbinnen drie volle dagen buiten).

Uit ander onderzoek (Smit et al., 2006) blijkt dat natuur- en milieueducatie op basisscholen ook op de lange termijn positieve effecten heeft. Het is dus aannemelijk dat Het Bewaarde Land ook op de lange termijn effect heeft op kennis, houding en gedrag van kinderen (en later volwassenen) en dat Het Bewaarde Land daardoor bijdraagt aan het ontwikkelen van een duurzame leefstijl.

De vijf leerstellingen van Joseph Bharat Cornell

(uit het boek "Beleef de natuur met kinderen")

1. Onderwijs minder en deel meer

Naast het vertellen van de kale feiten aan kinderen ('dit is een Canadese bergspar') vertel ik ze graag over wat ik voel als ik naar die boom kijk. Ik vertel ze over mijn ontzag en respect voor de manier waarop een Canadese bergspar in een subalpien klimaat (water schaars in de zomer en meestal bevroren in de winter; scherpe winden in de winter draaien, buigen en doden de takken) kan overleven. Ik vertel ze ook dat ik me afvraag hoe de wortels van de Canadese bergspar altijd in staat zijn voldoende voedende stoffen in de steenscheurtjes te vinden om te overleven.

Laten we het geval nemen van de Canadese bergspar die bij een kamp groeide waar ik werkte. Deze boom stond tussen twee grote keien. Om de stenige bodem te bereiken moest hij zijn wortels 7,5 meter naar beneden sturen. In die tijd was de boom zeker 200 jaar oud en slechts 2,4 meter hoog. Herhaaldelijk maakten de kinderen tijdens hun wandelingen een omweg om hun veldflessen bij zijn wortels te legen. Sommige kinderen kwamen jaren achtereen terug naar dit kamp en sloegen de koppige overlevingsstrijd van deze boom in zijn ruwe omgeving gade. Eigenlijk renden ze, zodra ze in het kamp aankwamen direct naar de boom om te zien hoe hij de droge herfst en de koude winter had doorstaan. Hun liefdevolle bezorgdheid deed mijn respect voor de Canadese bergspar alleen maar groeien. Ik ben er van overtuigd dat het voor een volwassene belangrijk is zijn gevoelswereld met een kind te delen. Alleen door onze diepere gedachten en gevoelens te delen, brengen we op anderen liefde en respect voor de aarde over. Een kind zal aangemoedigd worden zijn eigen gevoelens en waarnemingen te onderzoeken wanneer we onze ideeën met hem delen. Een wederzijds vertrouwen en vriendschap ontwikkelen zich tussen de volwassene en het kind.

2. Sta open

Ontvankelijkheid houdt in dat je luistert en bewust bent. Het is een van de rijkst belonende houdingen die je kan koesteren als je met kinderen werkt. Het buiten zijn roept een spontaan enthousiasme in het kind op. Deze energie kan op een kundige manier omgezet worden in energie om te leren. Wees gevoelig: elke vraag, elke opmerking, elke uitroep van vreugde is een gelegenheid om met de kinderen contact te maken. Reageer op de stemming en gevoelens van het kind op dat moment. Vergroot de belangstelling van je kind door bij het leren aan te sluiten op zijn of haar nieuwsgierigheid. Je zult zien dat wanneer je de ideeën van het kind respecteert, de tijd die je samen doorbrengt voorbij vliegt. Let er ook goed op, wat er op dat bepaalde moment in de natuur aan de gang is. Er gebeurt altijd iets opwindends. Als je met die aandacht de natuur bekijkt, dan zal de lesopzet van minuut tot minuut gevuld zijn.

3. Richt de aandacht van het kind meteen

Zorg dat van het begin af aan de juiste stemming aanwezig is. Betrek iedereen er zoveel mogelijk bij door vragen te stellen en interessante dingen aan te wijzen en de kinderen te laten luisteren naar bepaalde geluiden. Sommige kinderen zijn het niet gewend om de natuur van zo dichtbij te bekijken. Probeer dingen te vinden die hun belangstelling hebben en maak ze beetje bij beetje vertrouwd met deze manier van observeren. Laat hen ook merken dat je hun vondsten interessant vindt.

4. Kijk en ervaar eerst, praat daarna

Soms zal het schouwspel van de natuur alle aandacht van het kind nemen: een libelle die net uit zijn cocon tevoorschijn is gekomen en die vloeistof in de zachte, zich openvouwende vleugels pompt, of een hert dat op een open plek in het bos staat te grazen. Maar zelfs als die speciale schouwspelen ontbreken, kan een kind iets wonderlijks ervaren door met grote aandacht naar iets gewoons te kijken. Kinderen hebben de gave om volledig in het ding op te gaan waar ze naar kijken. Het spreekt eigenlijk vanzelf dat een directe ervaring kinderen meestal bij blijft en dat kennis van feiten en observaties van anderen hen minder lang bijblijven.

Maak je geen zorgen als je de namen van planten en dieren niet weet. De naam van een plant of dier zegt in feite nog niets over wat het werkelijk is. Net zoals je eigen persoon niet te vangen is met je naam of zelfs met je lichaamsbouw en persoonlijkheidstrekken geldt dit ook voor een eik. Een naam en een lijst met feiten is lang niet voldoende. Je kunt een eik meer gaan waarderen door te kijken hoe de stemming van deze boom wisselt bij verandering in licht op verschillende tijdstippen. Bekijk de boom eens vanuit ongebruikelijke hoeken. Voel en ruik de stam en de bladeren. Ga eens rustig op of onder de takken zitten en wees bewust van alle vormen van leven in en om de boom en het leven dat hiervan afhankelijk is. Kijk, stel vragen, raad, maak plezier! Als de kinderen invoeling met de natuur beginnen te ontwikkelen dan zal de verhouding leerkracht-medeleerling zich geleidelijk ontwikkelen tot die van leerkracht-medeleerling.

5. Plezier

Plezier in vrolijke vorm of kalme oplettendheid, mag tijdens de ervaring niet ontbreken. In een blijde en enthousiaste sfeer worden kinderen op een natuurlijke manier aangezet tot leren. Vergeet niet dat eigen enthousiasme aanstekelijk werkt en dat is misschien je grootste goed als begeleider.

"Beleef de natuur met kinderen" van Joseph Bharat Cornell (Elmar 1986)

2 Programma-informatie

Dit hoofdstuk beschrijft de hoofdpersonen uit Het Bewaarde Land en het programma van dag tot dag. Alle werkvormen uit het programma vind je in hoofdstuk 5.

2.1 Hoofdpersonen

De hoofdpersonen in de verhalen van Het Bewaarde Land zijn Fleur en de wachters. In de volgende twee paragrafen wordt hun personage en rol in Het Bewaarde Land beschreven.

2.1.1 Fleur

Fleur is een kruidenvrouw of -man die in het bos op zoek is naar alles wat eetbaar is en een geneeskrachtige werking heeft. Fleur helpt graag anderen bij het zoeken naar de sappigste besjes en wijst hen zo nodig ook de weg. Fleur weet de stille plekjes waar de reeën 's avonds verschijnen, en waar de vogeltjes komen drinken. Fleur en de wachters komen veel bij elkaar op bezoek. Fleur weet waar hun lievelingsplekjes zijn in het bos.

Eén van de belangrijkste taken is om de kinderen op te vangen als ze naar het bos komen en hen wegwijs te maken. Bij Fleur start de verwondering. Fleur laat de kinderen af en toe stil staan om goed te kunnen kijken en te luisteren of ze de klanken van het muziekinstrument van een wachter horen. Maar wie weet lokt een zingend vogeltje hen een andere kant op. Fleur vraagt de kinderen om samen met de wachters op zoek te gaan naar lekkere kruiden voor de soep. Tijdens de lunch komt ze langs om de kruiden op te halen en vertelt ze verhalen van Erik en Sylvia. Aan het eind van de dag trakteert ze de kinderen regelmatig op soep van kruiden, die de kinderen zelf geplukt hebben. Fleur is tijdens de dagen regelmatig in Het Bewaarde Land te zien. Deze toevallige ontmoetingen met de groepjes worden door de kinderen erg gewaardeerd.

2.1.2 Wachters

Wachters wonen in de buurt van een Bewaard Land, buiten Het Bewaarde Land is meestal niet bekend dat ze wachter zijn. Ze komen regelmatig samen om zich in de natuur te verdiepen en er intensief mee in contact te komen. Dat hebben ze altijd al gedaan. Wachters zijn vaak in de natuur te vinden. Niet alleen overdag, maar ook wel 's nachts. De ene keer bestuderen ze het planten- en dierenleven en de andere keer zitten ze rustig achterover geleund tegen een boom om de sfeer van de natuur in zich op te nemen. Je kunt de wachters zowel alleen als samen in Het Bewaarde Land tegenkomen. Tegenwoordig laten wachters wat meer van zich horen, omdat steeds meer mensen zich zorgen maken over de relatie tussen mensen en natuur. Wachters zijn altijd bereid om alles wat ze in en van de natuur geleerd hebben met anderen te delen. Zij zoeken naar de ideale houding van de mens ten opzichte van de natuur en onderwijzen dat aan wie daar voor open staat. Dit ideaal streven ze niet alleen na als ze in Het Bewaarde Land zijn, maar ook in hun directe woonomgeving. Het ontwikkelen van die ideale houding is een voortdurend proces, dat nooit ophoudt. Ook het idee van Het Bewaarde Land is nooit af, maar blijft steeds in ontwikkeling.

Wachters kleden zich geregeld op een speciale manier, met mantels (en mutsen). Op die momenten zijn zij zich het meest bewust van hun band met de natuur. De wachters leiden ook anderen op tot wachter. In hun omgang met de kinderen wordt duidelijk dat ook zij later wachter kunnen worden van Het Bewaarde Land. Wachters kunnen van taakgebied wisselen. De ene keer zijn ze wachter van de Aarde, een andere keer wachter van het Vuur enz.

Iedere wachter heeft in Het Bewaarde Land een eigen bijzondere plek. Deze plekken passen bij het element dat de wachter vertegenwoordigt. De aardewachter zit bijvoorbeeld in een hol, de vuurwachter bij een

grove den in de zon, de luchtwachter in een boom met ruimte en uitzicht, de waterwachter dicht bij het water en de kleurwachter bijvoorbeeld in een bloeiend heideveld.

Wachter van het Vuur

Deze wachter houdt zich bezig met alles dat met vuur, warmte en licht te maken heeft. Vuur is van belang voor het bereiden van voedsel en verwarming van onze woningen. Het vuur van de zon is voor iedereen van levensbelang. Te veel vuur verteert.

Licht zorgt voor groei en gezondheid. Het zorgt voor de fotosynthese bij planten, waarbij zuurstof wordt gemaakt. Door licht worden vitamines (A en D) aangemaakt bij de mens. Door het licht kunnen we zien en een zonnige dag maakt mensen ook van binnen zonnig.

De wachter van het Vuur houdt een oogje in het zeil als er vuur wordt gemaakt en ziet er op toe dat vuur zich niet ongewild door Het Bewaarde Land verspreidt. Als dit toch een keer gebeurt, roept hij de hulp in van de wachter van de Aarde en van het Water. Hij waarschuwt de mensen en dieren ook als er een bosbrand is uitgebroken. De wachter van het Vuur zet aan tot verwarmende activiteiten. In voor de mens donkere tijden verwarmt hij de harten van de mensen met zijn verhalen. De wachter heeft ook kennis van verwarmende planten en gerechten: anijs, haveremout, peper, tijm en nootmuskaat.

Wachter van het Water

Deze wachter weet heel veel over water en het grote belang van water voor plant, mens en dier. Water maakt schoon, inwendig en uitwendig. Water transporteert voedingsmiddelen door alle rivieren, beekjes en stroompjes in de wereld. De rivieren zijn te vergelijken met het bloed in het menselijk lichaam. Water vult tekorten aan bij mens, plant en dier, die voor 80% uit water bestaan. De wachter van het Water heeft als taak de boodschappen van het water aan anderen over te brengen. De wachter weet veel over de waterhuishouding bij planten, dieren en mensen, en heeft weet van kruiden die hierop van invloed zijn (bijvoorbeeld dat peterselie en guldenroede beiden vochtafdrijvend zijn). De wachter van het Water houdt de kwaliteit van het water in de gaten. Niet alleen in Het Bewaarde Land, maar ook daarbuiten. Water staat symbool voor het gevoelsleven van de mens. De wachter begrijpt de gevoelens van mensen heel goed. Heel vaak zul je hem kunnen aantreffen aan de rand van water. Niet alleen in Het Bewaarde Land, maar ook daar buiten.

Wachter van de Lucht

Deze wachter heeft heel veel kennis van de lucht. Lucht is het communicatiemiddel bij uitstek. Lucht verbindt alle levende wezens met elkaar, omdat alle wezens dezelfde lucht ademen. Lucht is, net als water, een transportmedium: Het vervoert kleine deeltjes, zoals zaden, stuifmeelkorrels, schimmelsporen en bacteriën. De lucht is ook belangrijk als medium voor geluidsgolven, als de verspreider van geurstoffen en de drager van tot wolken opgehoopt water. De lucht beschermt ons tegen de verkeerde stralingen van de zon. De lucht heeft een eigen taal en bevat vaak allerlei boodschappen. De wachter van de Lucht probeert deze boodschappen te verstaan. Hij luistert naar de verschillende liederen van de wind, zoals het zachte spelen van de wind door de kruinen van de bomen en de woeste stormen die grote bomen ontwortelen. Bij de komst van een storm waarschuwt hij de mensen en de dieren. Geregeld zul je de wachter van de Lucht hoog in een boom tegenkomen. Dan laat hij zich op een tak wiegen door de wind. Of de wachter zit daar om de lucht op te snuiven om te ruiken of die zuiver is. Als dat niet zo is gaat hij op zoek naar de oorzaak ervan. De wachter van de Lucht weet veel van vogels. Hij bestudeert de vlucht van de vogels en er wordt zelfs gezegd, dat de wachter 's nachts -als niemand het ziet- zelf een stuk gaat vliegen.

Wachter van de Aarde

Deze wachter verdiept zich in alles dat met de aarde te maken heeft. De aarde geeft ons letterlijk bestaansgrond. Ze geeft ons alles wat we nodig hebben: voedsel, drinken, kleding en onderdak. Vaak wordt gesproken van Moeder Aarde. In ons lichaam is het element aarde terug te vinden in onze botten en spieren. De wachter van de Aarde is geregeld onder de grond te vinden. Op die manier kan hij zich het beste met de aarde verbinden. Hij neemt dan de kwaliteit, kracht en stevigheid van de aarde in zich op. De wachter van de Aarde weet wat je zou moeten eten om krachtig en stevig te worden. Hij gaat steeds op onderzoek uit om te zien of de bodem niet ergens wordt vervuild. En als dat zo is, probeert hij er wat tegen te doen. De wachter van de Aarde is ook heel erg verbonden met de bomen, die met hun machtige wortels houvast zoeken in de aarde. Vaak zoekt hij de bomen op als hij zich ontworteld voelt. Dan is het voor hem gemakkelijker om de eigen wortels terug te vinden. Ook met de holbewoners als de vos, het konijn en de mol voelt de wachter zich zeer verbonden en vertelt daar, gezeten in een hol, verhalen over. Hij weet ook veel te vertellen over de kringloop van het voedsel en hoe die kringloop (door de mensen) wordt verstoord.

Wachter van de Kleur

De wachter van de Kleur voelt zich het gelukkigst tussen prachtige, gekleurde bloemen, in een heideveld of bij een rododendronstruik. Hij is graag omgeven door fel getinte herfstbladeren en staart vaak naar de uit vele tinten bestaande wolkenpartijen of de geheimzinnige weerspiegelingen in het donkere water. De regenboog is zijn favoriete natuurverschijnsel. En hij kan als beste vertellen hoe de groene blaadjes het zonlicht absorberen en het omzetten in wonderlijke stoffen.

2.2 Programmaschema's

Elke buitendag heeft een vaste indeling met een aantal vaste werkvormen die de rode draad van het programma vormen. Per locatie kan het programma iets verschillen door de natuurlijke omstandigheden. Naast de vaste werkvormen geven de wachters op eigen wijze, passend bij zijn passie en voorkeur, een goede invulling aan de dag. Alle vaste en aanvullende werkvormen staan uitgebreid beschreven in hoofdstuk 5.

Naast het programma op de buitendagen werken de kinderen op school onder leiding van de leerkracht ook aan diverse opdrachten. Deze opdrachten staan beschreven in hoofdstuk 4 en in het werkboek van de kinderen.

Bij dit rooster wordt aangesloten bij de schooltijden van de betreffende school. Vertrek van de scholen varieert tussen 13:45 en 15:15 uur. Hiermee moet rekening gehouden worden in het programma. In onderstaande schema's zijn hiervoor tips aangegeven.

2.2.1 Eerste dag

Het thema van de eerste dag is verkenning. Verkenning van de natuur in het terrein, van eigen zintuigen en van de planten en dieren die in Het Bewaarde Land voorkomen. Ook verkennen de kinderen de Bewaarde Landmanieren: "Hoe ga je in Het Bewaarde Land met elkaar om?" In onderstaand schema staat het dagprogramma van deze eerste dag.

Vaste activiteit	Aandachtspunten
Wachters en Fleur aanwezig Voorbespreking en voorbereiding Rugzakken controleren	Het is belangrijk om op tijd te komen voor een goed verloop van de dag. De dagcoördinator heeft een korte agenda en leidt deze voorbespreking.
Ontvangst kinderen door Fleur Lied zingen bij Het Bewaarde Landbord T-shirts aan en op zoek naar de wachters	Wachters gaan naar eigen wachtersplek en lokken de kinderen met muziek. Fleur brengt onderweg de kinderen in Bewaarde Landsfeer. Zodra de wachter gevonden is, blijven de kinderen in hun eigen elementgroepje.
Welkom en inleiding op het element 'Fruit'pauze Toelichting gebruik Praatstok Elementenassociatie Namenspel Tenentik uitleggen Wachtersgroet	De kinderen hebben per groepje een praatstok bij zich. Dit is de tijd dat de kinderen in de klas een korte eetpauze hebben.
Landverkenspel Kliminstructie en boom klimmen Eetbare kruiden verzamelen Praatstokronde	Waterwachter gaat vaak als eerste waterdieren onderzoeken
Lunch en vrij spelen	Het is belangrijk om op tijd te komen en de kinderen over te dragen aan de leerkracht, zodat iedereen rustig kan lunchen. Bij kort rooster vertelt Fleur het verdwaalverhaal tijdens dat de kinderen aan het eten zijn. Zodat na een half uurtje iedereen weer op pad kan.
Verdwaalverhaal door Fleur	
Geblinddoekt bomen herkennen Lievalingsboom Stiltewandeling Praatstokronde	
Naam op T-shirts Soep eten	Fleur zet de materialen voor het tekenen klaar en schept de soep op. Bij kort rooster gaan de T-shirts en stiften mee naar school (naam en tekening worden tussen dag 1 en dag 2 helemaal gemaakt)
Dag-afsluiting Kinderen 'uitzingen'	Dagcoördinator sluit af, bespreekt het 'huiswerk' en vertelt dat ze volgende week zelf in stilte naar het huisje mogen komen als Fleur er dan niet is. Wachters begeleiden de kinderen naar het bord; de uitgang.
Evalueren, praten en opruimen	Eventueel materialen klaar zetten voor volgende dag.

2.2.2 Tweede dag

Het thema van de tweede dag is verdieping van de ervaringen en kennis, die de kinderen de eerste dag hebben opgedaan. De kinderen gaan in hetzelfde elementgroepje en met dezelfde wachter het bos in. Stond de eerste dag nog in het teken van 'leren kennen', deze dag gaat vooral ook over de kinderen zelf: Wat heeft dit allemaal met mij te maken? Daarnaast staat het thema kringloop centraal, de relatie tussen planten en dieren, eten en gegeten worden. Fleur is op deze dag niet altijd aanwezig. Haar 'huishoudelijke taken' worden dan overgenomen door de hulpouder.

Vaste activiteit	Aandachtspunten
Wachters aanwezig Voorbespreking en voorbereiding Rugzakken controleren	Zintuigtouwen en touwen voor Haiku-wachtersweb ophangen en klaarleggen. Hiervoor start de dagcoördinator met één van de wachters vaak eerder.
Kinderen trekken bij aankomst de T-shirts aan en gaan in een kring om het wachtersweb staan/zitten. Ze zingen het lied met een eigen couplet.	Leerkracht begeleidt het aankleden in stilte en het zingen. Eventueel kan een hulpwachter deze rol op zich nemen. Indien Fleur er niet is. Bij kort rooster hebben de kinderen hun T-shirts al aan.
Haiku- wachtersweb	Dagcoördinator leidt nagesprek.
Zintuigpad De kringloop Bladeren en vruchten Waterdieren onderzoek Afronding ochtend	Er zijn meestal twee touwen. Twee groepen doen het zintuigpad 's ochtends en twee 's middags. Leerkracht en hulpouder assisteren. Het andere dagdeel wordt gebruikt voor de andere genoemde werkvormen.
Lunch en vrijspelen	Zie dag 1, bij kort rooster wordt de 2 ^{de} dag vaak in de elementgroepjes geluncht en niet gezamenlijk i.v.m. tijdsbesparing.
Zintuigpad Kringloopspel Bladeren en vruchten Waterdieren onderzoek Stiltewandeling Afronding middag	Zie ochtend
Tekeningen op T-shirts	Kinderen hebben op school geoefend Als Fleur er wel is kan er wel soep gegeten worden
Dag-afsluiting Kinderen 'uitzingen'	Zie dag 1
Evalueren, napraten en opruimen	Afhankelijk van de rest van het weekprogramma moeten de zintuigtouwen ook weer opgeruimd worden.

2.2.3 Derde dag

Tijdens de eerste twee programmadagen hebben de kinderen een rugzak vol vaardigheden geleerd. De derde ochtend voert de wachter met zijn kinderen een aantal spelvormen uit, waarin activiteiten als sluipen, blinddoeken, klimmen, waarnemen en stil zijn aan bod komen. Elke wachter kiest hiervoor werkvormen, die bij de groep passen. Het is niet de bedoeling om de kinderen te overhoren of een examen af te nemen. Alles gaat met zo min mogelijk competitie en staat voornamelijk in dienst van de vraag: Wat hebben we met elkaar geleerd? Het leren vinden van een eigen plekje is daarbij een belangrijk onderdeel. 's Middags staat de creatieve verwerking centraal.

Vaste activiteit	Aandachtspunten
Wachters en vrouw Fleur aanwezig Voorbespreking en voorbereiding Rugzakken controleren	Bespreken met Fleur waar iedereen ongeveer gaat zitten. Wachtersdans goe voorbespreken en eventueel oefenen.
Ontvangst kinderen T-shirts aan trekken en de groepen gaan zelf op zoek naar de wachters.	Begeleiding door Fleur Wachters zitten op andere plekken dan normaal en gebruiken hun instrument om de kinderen te 'lokken'. De leerkracht geeft de werkboeken aan Fleur.
Alle elementen in je lijf Haiku's voordragen Je eigen plekje Afscheidsspelen	Afscheidsspelen zijn bijvoorbeeld: regenboogspel (5.4.18), afscheid nemen van eigen boom, stiltewandeling (5.4.22), sluipspel (5.4.19) etc. Dat wat het beste past bij het specifieke groepje. Het gaat echt om verdieping en niet om herhaling.
Lunch met soep	Bij Huisje van Fleur Wachters bekijken de werkboeken van de kinderen en schrijven er nog een passende boodschap bij.
Inleiding door dagcoördinator Presentaties voorbereiden	Dagcoördinator vraagt aan de kinderen om echt datgene te presenteren wat ze het meeste heeft geraakt.
Eindpresentaties	Hier kan ook gekozen worden voor een gezamenlijke activiteit of voor keuzekaartjes voor de presentaties Dagcoördinator of Fleur houdt aan het begin van de middag een kort evaluatiegesprek met de leerkracht, tips en tops opnemen in het logboek
Wachters-elementendans	
Afscheid van de elementgroepjes	De groepjes nemen afscheid van de wachter met een kort evaluatiegesprek, tips en tops, en alle kinderen krijgen een afscheidscadeautje en de praatstok gaat weer met de kinderen mee.
Dag-afsluiting Kinderen 'uitzingen'	Dagcoördinator sluit af en bedankt de kinderen voor hun inzet. Wachters begeleiden de kinderen naar het bord/ de uitgang.
Evalueren, napraten en opruimen	

2.3 Rode draad in het programma

Er zijn verschillende manieren om in het dagprogramma een 'rode draad' aan te brengen en van de losse werkvormen een logisch geheel te maken. Voor de kinderen is het motiverend als de activiteiten een bepaalde context of samenhang hebben.

Bij de meeste beschrijvingen van de werkvormen staat in de inleiding steeds een voorbeeld van één of meer van onderstaande manieren om de activiteit in te leiden.

Refereer steeds aan het verhaal van Erik en Sylvia (zie 7.1.)

Vanuit dit verhaal kun je teruggrijpen op een aantal vaste elementen:

- Thuis voelen in de natuur. Erik en Sylvia vonden het eerst een beetje eng en vies, maar nu spelen ze graag in de natuur en willen ze er alles over weten.
- De weg vinden in de natuur. De betekenis en functie van bomen voor Erik en Sylvia en de wachters: boompje klimmen, uitrusten tegen/in een boom, boom als uitkijkpunt enz.
- Het gebruiken van de natuur (eetbare kruiden, soep, thee, geneeskrachtige kruiden, vuur).
- Genieten van de natuur zoals de wachters en vrouwtje Fleur doen. Bijvoorbeeld bij de werkvorm 'eetbare kruiden zoeken' vertel je in je inleiding: "Erik en Sylvia kregen kruidenthee van Vrouwtje Fleur. Wisten jullie dat je heel veel kruiden uit de natuur kunt eten, je kunt er thee of soep van maken of ze zo opeten."

Refereer aan het worden van 'kinderen van de natuur' of 'Bewaarde Landkinderen'.

Als inleiding bij de activiteit stiltewandeling kun je bijvoorbeeld vertellen: "Jullie zijn al echte natuurkinderen. Weet je wat natuurkinderen heel graag doen? Alleen een stukje wandelen, zo hebben ze veel meer kans op een ontmoeting met een dier."

Breng de activiteit in verband met het thema van de dag, bijvoorbeeld 'zintuigen' of 'kringloop'

Verwijs bijvoorbeeld tijdens de werkvorm 'kringloop' terug naar het feit dat de wachters tijdens hun ochtenddans ook een kringloop uitbeeldden of dat de kringloop ook in de Haiku's van de wachters terugkwamen.

Breng de activiteiten met elkaar in verband.

Geef bijvoorbeeld bij de werkvorm 'blinde rups' aan: "Tijdens het zintuigpad hebben jullie geoefend om met ogen dicht te lopen. Zo gebruik je andere zintuigen. Dat gaan we nu op een andere manier nog eens doen."

Vertel wat je als wachter doet, wil doen, wil ontdekken of iets over jouw relatie met de natuur.

Leidt bijvoorbeeld de werkvorm 'lievelingsboom' in door te vertellen dat het heel fijn is om als wachter een lievelingsboom te hebben. Hier kun je lekker tegenaan of in zitten om uit te rusten, om dichterbij de vogels te zijn of om een mooi uitzicht te hebben over Het Bewaarde Land. Met andere woorden: deel je eigen passie met de kinderen.

De drie losse dagen worden meer een eenheid door op de tweede en derde dag terug te grijpen op dingen die de kinderen de eerdere dagen gezien, gedaan en meegemaakt hebben. Ook kunnen werkvormen herhaald worden. Pas bij de herhaling een activiteit eventueel aan of breidt deze uit. Het thema 'stilte' kan bijvoorbeeld op de eerste dag aan bod komen door met elkaar in de kring één minuut stil te zijn of alleen bij je lievelingsboom te zitten, op de tweede dag door het zintuigentouw te doen en op de derde dag door

een eigen plekje te zoeken. Maak naar de kinderen toe dit verband ook expliciet. Ook het thema 'zintuigen' komt steeds terug. Vraag de kinderen bij een activiteit over zintuigen steeds naar de vorige zintuigactiviteit en ga dan een stapje verder. Geef gedurende de drie dagen geregeld bij activiteiten aan hoe de kinderen steeds meer 'kinderen van de natuur' worden. De eindpresentaties zijn een goede aanleiding om bijzondere momenten van de drie dagen nog eens te bespreken en de kennis en ervaringen van deze dagen met elkaar in verband te brengen.

Ook bomen vormen een duidelijke rode draad: van geblinddoekt bomen herkennen, bomen klimmen en een lievelingsboom vinden, tot het daadwerkelijk herkennen en benoemen van een aantal boomsoorten.

2.4 Terugkerende programmaonderdelen

Tijdens de buitendagen zijn er verschillende programmaonderdelen die regelmatig terugkomen. Deze activiteiten worden in deze paragraaf kort beschreven. Ze staan uitgebreid beschreven bij de werkvormen in hoofdstuk 5.

2.4.1 Praatstokronde

De praatstok is een instrument van de Noord-Amerikaanse Indianen en wordt gebruikt bij groepsbesprekingen. Degene die de stok in handen heeft, heeft het recht tot spreken. De anderen hebben de plicht aandachtig te luisteren. Ze mogen niet reageren op wat er wordt gezegd, tenzij ze zelf de praatstok in handen hebben. In de indiaanse traditie besluit de spreker zijn betoog met 'how', dat zo iets betekent als 'het zij zo'. De anderen bevestigen dat door te antwoorden met 'how'.

De praatstok mag niet uit handen van de spreker worden gepakt. De praatstok wordt, willekeurig of in volgorde, doorgegeven of in het midden van de groep gelegd. Iedereen heeft vervolgens het recht deze te pakken en verwerft daarmee het recht om te spreken.

De kinderen hebben de praatstok zelf op school gemaakt. De praatstok is een hulpmiddel om tijdens kringgesprekken/praatstokrondes met meer respect naar elkaar te (leren) luisteren. In het programma zijn meerdere praatstokrondes opgenomen, meestal bedoeld als evaluatiegesprek. De kinderen en wachter gaan in een kring op de grond zitten of staan en gebruiken de praatstok op de hiervoor beschreven manier om ervaringen uit te wisselen of te verwerken. Door de tijd en moeite die de kinderen gestopt hebben in het maken van de praatstok, heeft deze vaak ook een echte meerwaarde in deze gesprekken.

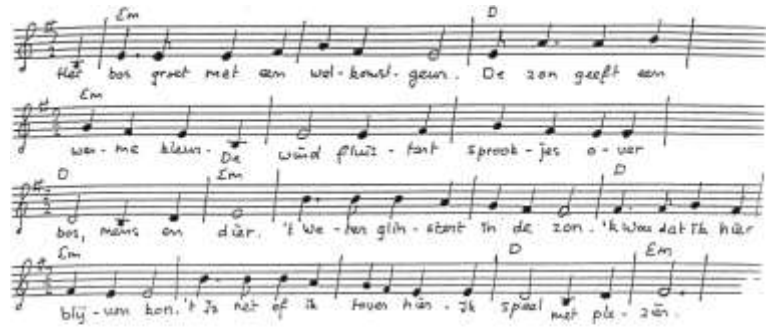
2.4.2 Tenentik

Als de kinderen met activiteiten bezig zijn, kunnen ze ver van elkaar verspreid zijn. Wanneer je als wachter dan weer allemaal samen wil komen, wordt vaak een geluidssignaal en de tenentik gebruikt. Iedereen gaat in een gesloten cirkel met de tenen tegen elkaar aanstaan. Zo kun je iedereen goed zien en horen, wanneer de wachter een praatstokronde wil houden of een volgende activiteit wil introduceren.

Om alle kinderen in de tenentik te krijgen kun je als signaal een natuurwoord of je instrument gebruiken. Dit spreek je dan natuurlijk meteen vanaf de eerste dag af met de kinderen, zodat dit vanaf het begin duidelijk is. Dit kan bijvoorbeeld zijn 'koekoek'. Dan begint de wachter van af te tellen vanaf 10 naar 0. De kinderen komen dan snel naar de wachter toe gerend om in de tenentik te gaan staan. Wanneer je dit voor de eerste keer introduceert is het leuk het direct met de kinderen te oefenen. Laat ze maar weggrennen en dan roep jij het woord (bijvoorbeeld koekoek), waarop ze terug komen en in de tenentik gaan staan.

2.4.3 Wachtersgroet

Elke wachter kan een eigen groet bedenken (een elementgebaar of serie gebaren), waarmee kenmerken van zijn element worden uitgedrukt. Daarnaast bedenkt de wachter samen met de kinderen wachtersgroet, die bij de groep past. Er zijn ontelbare mogelijkheden. Voor het element 'Kleur' is dat voor de kinderen vaak het moeilijkste. Als groepen elkaar in Het Bewaarde Land ontmoeten is het de bedoeling dat ze elkaar met de wachtersgroet begroeten, in plaats van uit de verte naar elkaar te roepen.

2.4.4 Het Bewaarde Landlied

De kinderen hebben op school Het Bewaarde Landlied geleerd. Ze 'mogen' Het Bewaarde Land alleen betreden als zij het lied zingen. Het is ook als wachter van belang het lied te kennen, zodat je bij het afscheid ook echt mee kunt zingen. Het lied is ook digitaal beschikbaar om te oefenen.

De melodie van het refrein is die van het lied "The River Is Flowing", dat afkomstig is van Noord-Amerikaanse Indianen:

Refrein:

Het bos groet met een welkomstgeur.
 De zon geeft een warme kleur.
 De wind fluitert sprookjes over
 bos, mens en dier.
 't Water glinstert in de zon.
 'k Wou dat ik hier blijven kon.
 't Is net of ik tover hier.
 Ik speel met plezier.

Couplet:

Dag zon, verwarm me met je licht.
 Dag wind, waai geur in mijn gezicht.
 Ik deel mijn slablad met een slak
 en zet een rupsje op z'n tak.
 Dag eik, ik klim in jou, da's fijn.
 Ik zal voorzichtig met je zijn.

2.4.5 Verhalen vertellen

Het past bij de rol van wachter om verhalen te vertellen. Over de natuur, over je element, over je eigen Bewaarde Landnaam en over dieren en planten in Het Bewaarde Land. Het is goed om als wachter een aantal verhalen over planten, dieren of (andere) wachters bij de hand te hebben. Verhalen vertellen helpt om kinderen rustig te krijgen en soms vragen ze ook zelf om een verhaal. Verhalen zijn in Het Bewaarde Land ook een manier om een rode draad aan het programma te geven. Dit start al met de uitnodiging in de klas en het verhaal van Erik en Sylvia, dat de leerkracht vooraf vertelt. Ook tijdens de buitendagen komen veel verhalen voor. Deze verhalen zijn steeds gekoppeld aan een werkvorm, zoals het verdwaalverhaal dat een duidelijke relatie heeft met het geblinddoekt boom herkennen. Ook bij slecht weer kunnen verhalen een goede rol spelen om de kinderen te boeien en meer 'kind van de natuur' te maken. Bij de verschillende werkvormen vind je tips over hoe je verhalen kunt gebruiken. In de bijlagen is het verhaal van Erik en Sylvia opgenomen.

2.4.6 Lunch

De lunch vindt meestal plaats van 12.00 uur tot 12.45 uur. De ene keer ergens in Het Bewaarde Land, de andere keer bij het Huisje van Fleur, bij een kort rooster soms in je eigen groepje. De wachters en de kinderen hebben allemaal hun eigen drinken en lunchpakket bij zich. Fleur of de hulpouder zorgen voor koffie en thee voor de wachters, ouder(s) en leerkracht.

Zorg dat je als wachter op tijd bij de lunchplek bent. Totdat de lunch gezamenlijk is begonnen, ben jij verantwoordelijk voor de kinderen. Tijdens de lunch neem je even afscheid van je groepje en draag je de verantwoordelijkheid over aan de leerkracht. Ook tijdens het eten blijven uiteraard de Bewaarde Landmanieren gelden.

De lunch is het moment om even te bespreken of alles naar wens verloopt, het middagprogramma te bespreken en na te gaan of extra ondersteuning nodig is van de leerkracht of hulpouder.

2.4.7 Dag-afsluiting

De Bewaarde Landdagen eindigen rond 14.45 uur. Het kan iets uitlopen en soms zijn we wat eerder klaar. Meestal sluit de dagcoördinator de dag gezamenlijk af: hij vraagt naar alle belevingen van de dag, hij licht het huiswerk toe, en hij vraagt aandacht voor mogelijke tekenbeten. Dan pakken de kinderen hun spullen en verzamelen ze zich bij het bord van Het Bewaarde Land. De wachters gaan mee. Voordat de kinderen gaan zingen ze samen met de wachters het lied en lopen onder het bord door.

2.4.8 T-shirts

Alle wachters krijgen tijdens hun stage of opleiding een Bewaarde Land T-shirt. Dit draag je iedere dag. Ook alle kinderen die Het Bewaarde Land bezoeken krijgen de eerste dag een Bewaarde Land T-shirt. Het Bewaarde Land T-shirt (maat M) is naturel, met opdruk in de kleur van de eigen elementgroep. Aarde is bruinrood, water is groen, lucht is lichtblauw en vuur is oranje. Op de achterkant staat het logo van Het Bewaarde Land en op de voorkant een 'reddingsboei', waarin kinderen hun naam schrijven en een tekening maken. De kinderen nemen de T-shirts pas de laatste dag mee naar huis. In de tussentijd blijven ze dus op Het Bewaarde Land. Aan het einde van de dag vouwen de kinderen de droge T-shirts netjes op in de doos van de dag. De naam van het kind is zichtbaar en naar boven, zodat de shirts de volgende dag snel uitgedeeld kunnen worden.

Bij korte roosters gaan de T-shirts de eerste dag mee naar school om de namen en de tekeningen er op te zetten. Kinderen houden hun eigen T-shirts dan aan op weg naar school en hangen deze op school even op hun stoel.

Bij regenachtig weer moeten de T-shirts zoveel mogelijk onder de jassen gedragen worden, omdat je op natte T-shirts niet goed kunt tekenen. Natte T-shirts moeten eerst drogen, voordat ze opgevouwen kunnen worden. Meestal neemt de leerkracht de natte shirts mee naar school. Shirts mogen niet tussendoor met de kinderen mee naar huis, ook niet om te wassen.

De T-shirts worden voor een aantal redenen gebruikt:

- Kinderen zijn op deze manier herkenbaar, voor elkaar als elementgroepje en voor de wachter omdat ze hun naam erop zetten (herkenning).
- De kinderen zijn met het T-shirt aan voor iedereen als Bewaarde Landkind te herkennen (legitimatie).
- De kinderen zijn door het contrasterende wit steeds goed zichtbaar en eventueel vindbaar in het bos (zichtbaarheid).
- Het T-shirt dient ook als een soort overall (vandaar maatje M) om de andere kleding een beetje te beschermen (bescherming).
- Maat M is ook omdat als ze zich later wachter voelen, het dan ook nog aankunnen.

Het is dus belangrijk dat de kinderen:

- hun T-shirt altijd aan hebben tijdens het project;
- het over hun andere kleding dragen (behalve bij regen);
- hun (voor)naam en Bewaarde Landnaam op het T-shirt zetten.

Creatieve verwerking op het T-shirt

Aan het eind van de eerste en de tweede dag mogen de kinderen hun T-shirt versieren. Hiervoor zijn textielstiften beschikbaar in het huisje van Fleur. Om te voorkomen dat de stiften doordrukken, wordt er een plankje in het T-shirt gestopt tijdens het tekenen.

Op de eerste dag versieren de kinderen hun T-shirt alleen met hun naam (eigen naam plus Bewaarde Landnaam) in de 'reddingsboei' aan de voorkant. De rest volgt de tweede dag. Voor de tweede dag oefenen de kinderen in hun werkboekje met een ontwerpschets.

3 Praktische informatie

In dit hoofdstuk vind je alle praktische zaken en afspraken die van belang zijn zodra je de opleiding tot wachter afgerond hebt en op de locatie aan de slag gaat.

Voor of na je opleiding neem je als hulpwachter deel aan een serie van drie dagen. Daarna ga je zelfstandig als wachter aan de slag. Je krijgt te maken met de locatietoördinator, de dagtoördinator, 'Fleur' en de andere wachters van Aarde, Water, Vuur, Lucht en bij grote groepen 'Kleur'. Alle begeleiders voldoen aan de volgende profielschets: ouder dan 18 jaar, affiniteit met en enige kennis van de natuur, affiniteit om met kinderen te werken en natuurlijk gemotiveerd voor deelname aan het project.

3.1 Wie doet wat?

Deze paragraaf beschrijft hoe de taken in Het Bewaarde Land verdeeld zijn.

3.1.1 Locatietoördinator

Voor de continuïteit en het bewaken van de kwaliteit heeft iedere locatie een locatietoördinator. Deze regelt alles voor de locatie: werven scholen, inrichten locatie en inpassen van het programma, werven en selecteren van wachters, (mede) opleiden van wachters en dagtoördinatoren, zorgen voor binding en scholing van wachters en opstellen van het rooster.

Het wachtersrooster

Scholen komen in de periode maart - zomervakantie en van zomervakantie – herfstvakantie naar Het Bewaarde Land. In deze totale periode vinden maximaal 25 series van drie dagen plaats op 1 locatie. Een serie bestaat uit drie opeenvolgende maan-, dins-, woens-, donder- of vrijdagdagen. Als wachter plan jij je eigen beschikbaarheid in via het online planningssysteem.

Iedere wachter begeleidt een groepje van vijf tot maximaal acht kinderen. Meestal zijn er per serie vier wachters en een Fleur nodig. Iedere dag dienen er ook ervaren wachters aanwezig te zijn: bij één tot drie groepjes kinderen minimaal één ervaren wachter en bij vier of vijf groepjes kinderen minimaal twee ervaren wachters. Als de school via het systeem bevestigd is, kunnen wijzigingen alleen nog in overleg met de locatietoördinator plaatsvinden.

Wat te doen bij ziekte

Het is van belang dat een wachter de drie dagen van een serie geheel voor zijn rekening neemt. We willen graag dat ieder groepje kinderen steeds dezelfde wachter krijgt. Als je echter, bijvoorbeeld door ziekte, niet in staat bent om het programma te begeleiden, is het van belang dat je dit zo snel meldt bij de **locatietoördinator**. Als je de eerste dag van een serie verhinderd bent zoeken we een vervanger voor de hele serie. Als je de tweede of derde dag niet kunt, proberen we dat op te vangen met een reservewachter. Ben je 's ochtends plotseling ziek, of door iets anders verhinderd, bel dan direct jouw **dagtoördinator**. Het probleem van je afwezigheid kan soms opgelost worden door jouw groepje te verdelen over de andere groepjes, door de inzet van een hulpwachter of door Fleur. Liever doen we dit natuurlijk niet.

3.1.2 Dagtoördinator

De locatietoördinator zorgt ervoor dat er iedere dag een dagtoördinator aanwezig is. Dit kan de locatietoördinator zelf zijn of een andere daarvoor opgeleide ervaren wachter of Fleur. Het is wenselijk (maar niet strikt noodzakelijk) dat de dagtoördinator de hele serie als zodanig functioneert. De

dagcoördinator heeft de verantwoordelijkheid voor een goed verloop van de dag en ziet toe op de bewaking van de kwaliteit van het project. Dit begint 's ochtends met een bespreking van de dagactiviteiten. Tijdens de lunch (zeker op de eerste dag als alles nog nieuw is) vraagt de dagcoördinator hoe het eerste contact verlopen is en of er kinderen met een storend/moeilijk gedrag zijn. Eventueel neemt hij dan even de leerkracht apart om dit door te spreken. Nadat de kinderen aan het eind van de dag vertrokken zijn, houdt dagcoördinator een korte evaluatie van de dag. Eventueel worden er al afspraken gemaakt voor de volgende week. De taken van de dagcoördinator zijn in een aparte handleiding beschreven.

3.1.3 Fleur

Fleur is in ieder geval op de eerste en derde dag aanwezig. Eerst om de wachters op te vangen, maar vooral om de kinderen te ontvangen, hen wegwijs te maken, verhalen te vertellen en lekkere soep te koken. Op de tweede dag is de aanwezigheid van Fleur niet per se noodzakelijk. Op derde dag begeleidt Fleur de kinderen naar de wachtersplekken. De kinderen laten haar zien dat ze nu zelfstandig de wachters kunnen vinden. Alleen als de kinderen te ver van het terrein afgaan helpt ze een handje. 's Middags, na het voorbereiden van de soep, bekijkt ze de presentaties van de kinderen. Soms begeleidt ze ook de wachters-elementendans met de trom en vraagt ze de kinderen om verduidelijking.

Fleur kan rekenen op hulp van de hulpouder/leerkracht bij het bereiden van de soep, zetten van koffie/thee, klaarzetten, ophalen en wegbrengen van spullen en bij het afwassen. In haar huisje ligt een goed overzicht van de taken voor de hulpouder(s). Bij afwezigheid van Fleur is de dagcoördinator het aanspreekpunt voor de hulpouder en leerkracht. Fleur let altijd goed op een prettige en heldere communicatie met hen.

Fleur heeft de volgende specifieke taken in Het Bewaarde Land:

- klas uitnodigen, samen met de dagcoördinator
- kinderen ontvangen in Het Bewaarde Land
- kinderen wegwijs maken
- T-shirts uitdelen, regenkleding controleren, mee op zoek gaan naar de wachters
- verhalen vertellen
- koffie en thee verzorgen voor wachters, leerkrachten en hulpouders
- eventueel materialen uit het veld, zoals instrumenten en mantels, mee terug nemen naar haar huisje
- hulpouders eventueel inwerken
- eerste aanspreekpunt zijn met betrekking tot EHBO-zaken
- materialen opruimen en klaarzetten
- soep koken

Voor Fleur is een aparte handleiding beschikbaar.

Materialen van Fleur

Iedere Fleur heeft haar eigen kledingstijl. Opvallende kenmerken zijn: lange vrolijk gebloemde rokken of broeken, mooie omslagdoeken, een echte bloemenhoed of muts en een mandje met kruiden en zalfjes.

'Huisje van Fleur'

Op iedere locatie van Het Bewaarde Land is een 'Huisje van Fleur' aanwezig. Hier verzamelt Fleur kruiden en kookt soep. De kinderen vinden het vaak leuk om dit huisje verder aan te kleden met nieuwe natuurvondsten. Hier is ook de natuurbibliotheek voor de wachters, waar naslagwerken (zoals deze handleiding), maar ook vogelgidsen, paddenstoelenboeken en kruidengidsen te vinden zijn. Verder zijn er reservekleding en regenlaarzen voor de kinderen en ook diverse EHBO-materialen. De wachters kunnen

deze gebruiken om hun rugzakken aan te vullen. Daarnaast heeft Fleur hier ook kruidenzalfjes voor kleine wondjes en insectenbeten. Naast EHBO-materialen is er ook een brandblusser en/of branddeken aanwezig in de buurt van het fornuis.

3.1.4 Wachters

De wachters zijn de begeleiders van de kinderen. In groepjes verzorgen zij het volledige programma voor de drie dagen die de kinderen in Het Bewaarde Land zijn. Tijdens de series zijn de wachters uiterlijk om 8.00 uur op de locatie aanwezig. Vóórdat de kinderen komen zetten zij de materialen klaar en bespreken zij met de dagcoördinator het programma van die dag. De kinderen komen aan rond 9.00 uur en verlaten rond 14.45 uur Het Bewaarde Land. Daarna is er een dag evaluatie en worden gezamenlijk de materialen opgeruimd en eventueel klaargezet voor de volgende dag. Rond 16.00 uur is het dagprogramma voor de wachters afgelopen. Voor het inwerken van nieuwe wachters draaien er regelmatig hulpwachters mee met de groepjes.

Wachtersplekken

Ieder element heeft zijn eigen wachtersplek. Per Bewaarde Landlocatie hebben deze wachtersplekken hun eigen kenmerken. Belangrijk is dat de wachter zelf weet wat er zo speciaal aan de plek is en wat de relatie met het element is. Voor iedere locatie is een kaart beschikbaar, waar de wachtersplekken te vinden zijn. Tijdens de opleiding maken alle wachters kennis met de verschillende wachtersplekken op een locatie.

Materialen wachters

De wachters zorgen zelf voor de volgende materialen tijdens de buitendagen:

- hun eigen Bewaarde Land T-shirt
- een lunchpakket
- gemakkelijk zittende kleding die tegen een stootje kan en past bij het weer
- horloge of handzaam klokje
- eventueel een zakmes
- flesje water (bij warm weer)
- mobiele telefoon

Voor koffie, thee, bekers en lepels voor de soep wordt gezorgd.

Daarnaast zijn er op locatie wachterskleding, rugzakken en een muziekinstrument aanwezig.

Kleding

De wachters dragen in Het Bewaarde Land een eigen Bewaarde Land T-shirt met hun Bewaarde Landnaam en een eigen bijbehorend ontwerp. Daarnaast bestaat de kleding uit een mantel met capuchon. De mantels zijn relatief eenvoudig van ontwerp en uitvoering. Hierdoor wordt recht gedaan aan de nagestreefde soberheid. Alle mantels zijn gelijk van uitvoering en kleur aan de buitenzijde. De binnenzijde verschilt per element van kleur.

De mantels geven extra sfeer en uitstraling aan Het Bewaarde Land en maken het de wachters gemakkelijker om zich bewust te zijn van hun ideale houding ten opzichte van de natuur. Daarnaast is het uiteraard verstandig dat de wachters zorgen voor geschikte, bij het weer passende kleding en schoeisel. Aan het einde van de dag worden de mantels weer netjes opgeborgen of uitgehangen voor de volgende groep wachters.

Rugzak

Iedere wachter heeft in Het Bewaarde Land de beschikking over een rugzak met materialen die nodig zijn om de verschillende werkvormen uit te voeren, zoals blinddoeken, loeppotjes, spiegeltjes, gekleurde steentjes en opdrachtenkaartjes. Deze kunnen per locatie verschillen. Daarnaast bevat ze algemene materialen, zoals EHBO-spullen, wc-papier, een programmakaart, een locatiekaart, plastic zakjes voor afval of om op te zitten, en het eigen instrument. Ook is er een inhoudskaartje. Iedere ochtend en middag controleert de wachter de inhoud en zorgt dat deze compleet is. Op iedere locatie is hiervoor een reservebak aanwezig. Hij hangt daarbij de natte spullen uit, vult de verbruikte EHBO-materialen aan. De praatstokken van de kinderen wordt opgeborgen bij de T-shirts en eventuele lunchspullen en afval worden verwijderd. Indien er materialen ontbreken en NIET meer in het huisje aanwezig zijn wordt dit aan de dagcoördinator en Fleur doorgegeven.

Muziekinstrument

Iedere wachter heeft een muziekinstrument, dat bij zijn element hoort. Het instrument heeft diverse functies. Het zorgt voor herkenbaarheid en vindbaarheid van de wachter, maar het kan ook gebruikt worden als eindsignaal bij de werkvormen of voor het begeleiden van Het Bewaarde Landlied. De instrumenten zijn meestal als volgt verdeeld: aardewachter/trommel, waterwachter/windgong, luchtwachter/fluit, vuurwachter/ratel en kleurwachter/tamboerijn. Dit kan uiteraard van locatie tot locatie iets verschillen. Het gaat er om dat het instrument past bij het element. Er zijn extra instrumenten in het huisje van Fleur, zodat ook de kinderen muziek kunnen maken.

Praatstok

Tijdens de uitnodiging wordt in de klas gevraagd om per elementgroepje samen op zoek te gaan naar een mooie 'groeps-stok'. Deze wordt in Het Bewaarde Land gebruikt als praatstok. Die mogen ze samen in de klas al versieren. Ieder groepje heeft de praatstok bij zich op de eerste dag van hun bezoek aan Het Bewaarde Land. Deze blijft tijdens de hele serie bij de wachter en wordt de laatste dag teruggegeven aan de kinderen. Aan het einde van de dag worden de praatstokken bij de T-shirts bewaard. Het gebruik ervan staat beschreven bij de vaste werkvormen.

In het huisje en in de rugzakken liggen bolletjes touw om mooie vondsten tijdens de Bewaarde Landdagen aan de stok te knopen. Hierdoor wordt de praatstok van het groepje écht een aandenken aan hun fijne samenwerking. Na de derde dag gaat deze weer mee terug naar school, zodat de stok daar zijn functie voort kan zetten.

3.1.5 Leerkracht en hulpouder

Tijdens de buitendagen heeft de leerkracht de handen vrij om rond te kijken en eventueel foto's te maken. Er wordt expliciet aan de leerkracht verzocht om steeds een dagdeel bij een groep aanwezig te blijven en niet rond te dwalen in het gebied omdat dit het programma te veel verstoort. De dagcoördinator vraagt waar nodig om assistentie bij lastige situaties in de groepjes. Daarnaast heeft de leerkracht op de tweede dag een actieve rol bij de begeleiding van het zintuigpad. Tijdens de lunch is de leerkracht volledig verantwoordelijk voor de kinderen.

Alleen op de tweede dag is er (eventueel) een hulpouder nodig om te assisteren bij het zintuigpad.

3.2 Aansprakelijkheid en verantwoordelijkheid

Wanneer je als wachter of Fleur deelneemt aan Het Bewaarde Land, ben je via de coördinerende organisatie, meestal IVN, verzekerd. De school heeft zijn eigen verzekering voor de kinderen, leerkrachten en hulpouders afgesloten. De coördinerende organisatie en de wachters kunnen dus door de school niet

aansprakelijk worden gesteld voor welke schade dan ook. De verantwoordelijkheid voor de kinderen tijdens deelname aan het project ligt uiteindelijk altijd bij de school. Wanneer je tijdens het programma met de kinderen op stap bent, heb je natuurlijk wel de praktische zorg (en dus verantwoordelijkheid) voor de kinderen. Je moet er op toezien dat de kinderen zich gedragen volgens de afspraken die hierover zijn gemaakt.

Tijdens de lunchpauzes ligt de verantwoordelijkheid en de praktische zorg weer bij de leerkracht, bijgestaan door de aanwezige hulpouder(s). De afspraak is dat de wachters voor hun groepje verantwoordelijk blijven, totdat de gezamenlijke lunch begint. Dan pas neemt de leerkracht de verantwoordelijkheid weer over en kunnen de wachters rustig van hun pauze genieten.

Tijdens het overleg op school is met de leerkrachten besproken dat ze akkoord gaan met programmaonderdelen als klimmen in bomen, proeven van planten of lopen op blote voeten. Dit zijn activiteiten die een wezenlijk onderdeel vormen van Het Bewaarde Landprogramma. De formele verantwoordelijkheid berust echter bij de leerkracht. Dit betekent dat de leerkracht altijd een beslissende stem heeft bij de vraag of er al of niet ingegrepen moet worden. Het gaat dan om situaties, waarbij de leerkracht gevaar ziet, zoals bij dreigend onweer, springen over de sloot (kans op natte kleren) of gooien met dingen. Zorg op de eerste plaats dat je geen openlijke onenigheid met de leerkracht krijgt. Vaak kan het voldoende zijn om te zeggen dat je rekening houdt met het gevaar en dat je geen onverantwoorde risico's neemt.

In de praktijk kan de leerkracht soms te dominant aanwezig zijn. Daarom verzoekt de locatiecoördinator bij het schooloverleg dat de leerkracht/hulpouders echt als "kind" deelnemen aan de groepjes en steeds ook een geheel dagdeel bij hun groepje blijven om het totale beeld van het programma te zien.

We verzoeken hen dat zij:

- de wachters de kans geven zelf de kinderen te leren kennen en niet bij voorbaat ingrijpen (zie ook de Bewaarde Landomgangsregels hieronder);
- te allen tijde in gevaarlijke situaties ingrijpen;
- de kinderen de ruimte geven dingen zelf te ontdekken (niet zelf allerlei dingen aanwijzen en benoemen);
- zich weerhouden van ontmoedigend commentaar;
- participeren in de spelvormen.

3.3 Bewaarde Land Omgangsvormen

In Het Bewaarde Land hanteren we een aantal gedragsregels, die de wachters onderling en met de kinderen proberen na te leven. Deze regels hoeven niet expliciet met de kinderen besproken te worden. Elke wachter heeft zijn eigen grenzen in het handhaven van de orde in zijn groepje. Onderstaande regels zijn alleen bedoeld als 'afspraken waar we het als wachters over eens zijn'.

Agressief gedrag

In Het Bewaarde Land zijn geen tanks, kanonnen, geweren of pistolen. Ook al lijken de takken er nog zo veel op. In Het Bewaarde Land wordt geen oorlog gevoerd, worden geen veldslagen geleverd, zijn we geen vijanden van elkaar en nemen we niemand gevangen. Ook al lijkt het nog zo'n onschuldig spel.

Vloeken en schelden

Taal kan een uitdrukking zijn van gevoelens, emoties en agressie. Vloeken, schelden en tieren is ook voor kinderen een bekende en veel gebruikte uitlaatklep. Elke wachter heeft daarvoor zijn eigen grens. In Het Bewaarde Land worden woorden niet als wapen gebruikt. Kwetsende, denigrerende of discriminerende

opmerkingen en grapjes moet de begeleider steeds aan zichzelf en zijn groepje meten. Sommige dingen kunnen wel gezegd worden, sommige dingen niet...

Afval

In Het Bewaarde Land laten mensen helemaal geen afval achter. Ook geen appelkroosten, tomaatjes etc. Als je zwerfafval vindt, neem je het mee en gooi je het thuis in een afvalbak. Kinderen dragen hun afval zelf bij zich en nemen daarvoor van thuis een plastic zakje o.i.d. mee.

MP3-spelers, iPods en mobieltjes

In Het Bewaarde Land is iedereen steeds aanspreekbaar. We hebben geen andere geluiden nodig dan die van onszelf en het bos.

Messen en vuur

In Het Bewaarde Land zijn messen altijd gereedschap, nooit wapens. Ook niet alsof! Zonder uitdrukkelijke toestemming van de wachter en een daarop volgende mes-instructie, mogen de kinderen geen messen gebruiken. In Het Bewaarde Land zijn we voorzichtig met vuur in welke vorm dan ook. Vuur maken is alleen toegestaan op speciaal daarvoor aangewezen plekken. Op de meeste locaties is vuur maken helemaal verboden.

Weglopen

In Het Bewaarde Land blijven de kinderen van een elementgroepje in principe bij elkaar. Op sommige momenten kunnen de kinderen vrij in het gebied rondlopen tot vooraf afgesproken grenzen, meestal in het zichtveld van de wachter. De groep kan ook een duidelijk geluidssignaal afspreken, waarna de kinderen zich weer bij de wachter verzamelen. Als kinderen vooruitlopen, spreek dan af dat ze wachten op een splitsing of kruising van het pad.

Luisteren

De kinderen moeten luisteren als er kliminstructie gegeven wordt en als er spelregels uitgelegd worden. De kinderen hoeven niet per se allemaal te luisteren als je als wachter over de natuur vertelt. Als ze maar niet weglopen of de andere kinderen storen.

3.4 Pedagogische tips

Op basis van jarenlang ervaring geven we een aantal pedagogische tips om je serie prettig te laten verlopen. Veel voorkomende situatie worden besproken en algemene pedagogische tips en consequenties worden voorgesteld.

Algemene pedagogische trucks bij de aanpak van lastige zaken:

- **Wees in het begin wat strakker, dan kun je later de teugels laten vieren.** Wees niet bang af en toe streng te zijn. Kinderen willen heel duidelijk weten waar ze aan toe zijn en verkennen hun grenzen. Motiveer waarom je sommige dingen wel accepteert en sommige niet (humor werkt hierbij heel goed).
- **Ongewenst gedrag veranderen/alternatieven bieden.** Reageer direct op ongewenst gedrag of verander het iets, waardoor het wel kan (bijvoorbeeld het gooien met dennenappels: laat de kinderen even op een boom mikken, maar nooit naar elkaar gooien).
- **Maak kinderen medeverantwoordelijk.** Bespreek samen regels en hoe je elkaar daarop kan wijzen.
- **Oogcontact.** Wanneer het nodig is een kindje apart van de groep aan te spreken op gedrag is oogcontact en een handdruk tijdens het maken van een nieuwe afspraak effectief.
- **Persoonlijk teken.** Heeft een kindje moeite met een specifieke taak. Denk aan het gebruik van de natuurstem, niet telkens over thuis praten of ieder ander terugkerend gedrag. Spreek een teken af, dat als je merkt dat het kind het gedrag weer vertoont jij dit teken geeft.

- **Zachter, niet harder, praten.** Luistert de groep niet, ga dan niet harder praten maar eerder zachter. Als het nodig is, word je zelf helemaal stil en maak je bijvoorbeeld een opmerking 'nee ik wacht wel tot iedereen weer weet wat luisteren is' of 'oh sorry, ik wacht even want door jullie heen praten is onbeleefd'.
- **Consequenties ook echt hanteren.** Wanneer een consequentie ergens aan wordt gehangen is het belangrijk deze ook daadwerkelijk uit te voeren.
- **Deel groepjes mogelijk zelf in.** Wijs ze op de mogelijkheid om iets ook nog met tweetallen naar keuze te doen wanneer de opdracht goed wordt uitgevoerd.

Mogelijke consequenties:

- Fleur bellen en een kind tijdelijk bij de groep weg te halen om met Fleur mee laten gaan.
- Time-out in het huisje van Fleur.
- Leerkracht bellen. Vraag of de leerkracht mee loopt. Benoem dat de leerkracht bij het groepje aansluit omdat het niet leuk is hoe hij/zij zich gedraagt.
- Op laten halen van het kind wanneer het echt te ver gaat.
- Mogelijk te bespreken met andere wachters en leerkracht is het verplaatsen van het kind of bepaalde kinderen uit elkaar te halen.

Het is als wachter/Fleur lastig om stevige maatregelen te nemen, we hebben minder mogelijkheden dan de leerkracht. Weet dan ook dat de leerkracht hierin altijd betrokken kan worden.

Veel voorkomende lastige situaties met suggesties:

Probleem: Bemoeien met elkaar.

Kinderen zitten voortduren elkaar dwars. Soort onweerstaanbare reflex, verbaal en/of fysiek.

Suggestie: Benoem wat je ziet en herhaal de regels van HBL, geen gevechten, geen oorlogje. We hebben respect voor elkaar en de natuur. Zorg dat je de kinderen goed aan het werk houdt met uitdagende opdrachten zodat ze geen tijd voor elkaar hebben. Dit gedrag komt vaak voor uit verveling. Let ook goed op met indelen van groepjes om deze kinderen uit elkaar te halen.

Probleem: Pestgedrag binnen de groep.

Suggestie: Hou altijd in je achterhoofd dat zowel de gepeste als de pester zich op dit moment niet fijn zullen voelen. Natuurlijk moet je wel ingrijpen en ze hun verhaal laten vertellen. Neem ze hierbij apart van de groep. Stel voor om het in dat moment goed te maken. Laat ze daarbij een hand geven, sorry zeggen en elkaar aankijken om het goed te maken. Wanneer het in jouw ogen echt naar is en het pest gedrag niet stopt geef dan een waarschuwing en een straf/gevolg. Ben hierin consequent. Voer dit ook daadwerkelijk uit wanneer het zo ver komt. Help het gepeste kind gedrag te vertonen waardoor het stopt. Vaak is niet reageren al effectief. Ook hier weer respect voor elkaar benoemen.

Probleem: Niet luisteren, onbereikbaar, kinderen doen niet wat je vraagt.

Suggestie: Ben je er zelf van bewust dat dit ook echt een schooldag is en maak de kinderen hier ook van bewust. Je kan zeggen dat we naast leuke spellen doen ook echt wat moeten leren. Benoem daarbij regelmatig wat ze leren en waarom dat interessant en/of nuttig is. Je kan ook af en toe vragen wat je daarnet verteld hebt. As ze niet opgelet hebben zeg je dat je af en toe test of iedereen er wel bij is en ook aan het leren is.

Realiseer je dat sommige kinderen meer 'actie kinderen' zijn. Stel je verwachtingen bij en bied deze kinderen meer actie aan. Probeer te ondervinden waar hun interesse ligt. Je kan ook vragen wat ze leuk vinden. Zorg via de flow learningfasen dat ze echt in flow komen. Ben je daar bewust van.

Probleem: Niet stil te krijgen in het gebied.

Suggestie: Wijs ze regelmatig op de natuurstemmen zoals met Fleur besproken. Maak hier een spelletje van.

Probleem: Niet in het hier en nu maar telkens vertellen over dingen die te maken hebben met thuis, school, vrienden, familie, hobbies, vakanties enz. enz. De aandacht is niet bij Het Bewaarde Land.

Suggestie: Zorg dat je ze in Flow krijgt door goede activiteiten aan te bieden en ze uit te dagen. Dit gedrag heeft te maken met verveling.

Probleem: Korte spanningsboog.

Verbanden leggen, dieper op dingen in gaan en langere werkvormen zijn lastig door een korte spanningsboog. Het blijft kortstondig en oppervlakkig.

Suggestie: Bereid uitleg goed voor. Wees kort en duidelijk en betrek de kinderen al bij dit deel van de opdracht. Maak er een vraag-antwoordspel van. Geef concrete voorbeelden of laat ze oplossingen bedenken voor problemen. Maak de uitleg/introductie al interactief. Hierdoor zijn ze minder aan het wachten tot ze actief kunnen zijn maar begint het 'meedoen' direct. Hak opdrachten in stukjes. Roep ze bij elkaar en geef een nieuw doel of opdrachtje. Dan kunnen ze weer verder met nieuwe input. Denk aan de flow: klopt de activiteit die je aan wilt bieden met de fase waar ze in zitten?

Probleem: De dag voelt nog als een verzameling losse activiteiten.

Hoe zorg je voor meer connectie en een duidelijke lijn door de dag?

Suggestie: Zorg dat je vanuit deze handleiding de rode draad duidelijk hebt voor jezelf.

Probleem: Ongepast/seksueel getint gedrag.

Het herhaaldelijk laten zien van blote billen of bijvoorbeeld het bewust maken van ongepaste geluiden.

Suggestie: Direct ingrijpen, niet laten escaleren. Gebruik humor 'O moet je poepen? Doe dit alsjeblieft wel even ergens achter een dikke boom zeg'. Vraag of dit op school van de juf ook mag. Vertel dat er bepaalde regels zijn waar iedereen zich aan moet houden, op school, thuis en ook in HBL. Kortom wees een beetje streng en grijp direct in. Dit heeft ook met respect voor elkaar en voor jou te maken.

Probleem: Niet alleen kunnen of willen zijn.

Tweetallen en groepjes blijven ontstaan, waardoor rumoer en rennen ontstaat en het doel van opdrachten niet wordt behaald.

Suggestie: Benoem van te voren duidelijk het doel van de oefening. Zorg dat echt duidelijk is WAT er van ze verwacht wordt. Een duidelijke opdracht om zich mee bezig te houden wanneer ze bijvoorbeeld alleen bij hun boom zijn, alleen de stiltewandeling lopen of in hun eentje op hun eigen plekje zijn. Zoals het maken van een Haiku, het proberen te vinden van zo veel mogelijk verschillende kleuren of het tellen van iets. Hierdoor zijn ze bezig, en is het makkelijker om alleen en stil te zijn. Vertel ze ook dat je altijd dicht bij bent. Dat je ze altijd kan horen als ze roepen.

Probleem: Traag wandelende (achterblijvende) kinderen.

De groep moet telkens wachten wanneer er van A naar B gelopen moet worden. Het kind moet mee gesleurd worden en de rest wordt opgehouden en ongeduldig. Voor beide niet leuk.

Suggestie: Overleg met de leerkracht. Hoe pakken zij dit aan? Het zal zelden voorkomen dat een kind fysiek hiertoe niet in staat is. Wanneer dit niet zo is ben je als het goed is van te voren op de hoogte gebracht. Zorg dat je duidelijke opdrachten geeft tijdens het verplaatsen: niet alleen maar wandelen. Een stiltewandeling met duidelijke afstanden incl een kijkopdracht is de snelste manier van verplaatsen. Zorg dat de kinderen alleen op hun voorganger letten en de afstand gelijk houden.

Probleem: Kind blijft niet in het zicht, komt niet terug wanneer de groep geroepen wordt of rent weg.

Een spannende situatie voor de wachter en lastig te bepalen hoe je door gaat met de kinderen die wel bij je zijn. Ga je achter het kind aan dan is de groep alleen, blijf je bij de groep dan is wellicht een kind in zijn/haar eentje kwijt.

Suggestie: Er moet continu duidelijk aangegeven worden dat ze in het zicht blijven. Als ze deze regel (bewust) overtreden moet je heel serieus zijn en het kind duidelijk maken dat dit zelfs gevaarlijk kan zijn en dus echt niet kan. Geef aan dat ze al veel ruimte hebben in vergelijking met de schoolklas, maar dat weggelopen echt niet kan. Hetzelfde geldt voor niet terugkomen als de groep geroepen wordt. Dit is een afspraak die niet overtreden mag worden. Mochten ze na een gesprek hierover nog niet willen luisteren, geef dan een duidelijke grens aan met verbonden consequentie. Opnieuw: voer deze ook echt uit wanneer er niet aan de afspraken gehouden wordt. Regelmatig de tenentik oefenen met geluidsignaal en aftellen is een goede manier om dit iedere dag weer te oefenen.

Probleem: Een zeer gewilde bezigheid moet worden afgerond.

Suggestie: Neem de kinderen mee in het tijdsbesef. Geef een paar minuten voor het stop moment aan dat ze nog ... minuten hebben. Tel de laatste minuut bijvoorbeeld af. 60 sec, 50 sec. etc. Maak er een sport van.

Probleem: Omgang met takken.

Sjouwen/vechten/gooien/slaan.

Suggestie: Laat zien wat er kan gebeuren: tak in oog. Maak ze bewust van de functie van losse takken. Huisjes van insecten, voeding voor de bodem. Verwijs naar de regels binnen Het Bewaarde Land. Waaronder niet gooien/verplaatsen/sjouwen van grote takken. Geen geweld, geen oorlogje, niet vernielen van levende bomen/planten/takken.

Stopt het niet, gebruik dan het veranderen van het gedrag/bieden van alternatief. Laat ze bijvoorbeeld bewust 1 minuut op een DODE boom slaan. Geef duidelijk aan dat het daarna klaar is. Of doe een wedstrijdje speer werpen. Opnieuw: geef duidelijk aan dat bijvoorbeeld iedereen 1 goede tak zoekt, deze gooit en het daarna klaar is. Het sjouwen ten behoeve van het bouwen van een hut is ook een goede oplossing.

Probleem: Het opzettelijk doden of vernielen van diertjes en planten.

'Vieze enge diertjes' en 'vervelende planten' worden vernield of gedood.

Suggestie: Neem allereerst bijgeloof en angsten weg. Dat diertje doet jou niks en toch maak je het dood, waarom doe je dat? Vertel dat ieder levend wezen graag wil blijven leven en daar net

zoveel recht op heeft als wij. Laat merken dat je dit naar gedrag vindt, het zeker niet stoer is en je dit nooit meer wil zien! Respect voor de natuur!!

Leg uit dat 'onkruid' en 'ongedierte' benamingen zijn die door de mens zijn bedacht. Brandnetel is zogenaamd onkruid, terwijl het heel gezond is en je er een lekkere soep van kan maken. Let ook uit dat 'vieze' diertjes heel nuttig voor ons zijn als opruimers in het bos. Door leuke weetjes te bespreken leren ze bestjes of plantjes beter kennen. Dit maakt ze meer betrokken. Vertel vooral wat voor goede dingen ze doen, waarom ze belangrijk zijn!

Probleem: Overwinnen van afkeer en angsten.

Bang zijn om te proeven of te plukken. Of bang zijn van diertjes.

Suggestie: Neem opnieuw bijgeloof en angsten weg. Leg uit dat Nederlandse spinnen voor ons niet gevaarlijk zijn. Dat wij zo sterk zijn dat de giftigste spin ons alleen maar een beetje zou kriebelen. Vraag: 'Wie is er echt, zonder gekkigheid, bang voor wat gekriebel? Kriebel maar eens op je arm. En was dat eng? Bekijk ook binnen het groepje of er kinderen zijn die er helemaal niet bang zijn. Zij kunnen elkaar heel goed helpen en een voorbeeld stellen. Iets proeven, een diertje aanraken of vasthouden en de andere vertellen waarom ze er niet bang van zijn.

Daag ze ook een beetje uit: "meestal durven meiden dit wel te proeven en de stoere jongens niet". "Als baby durfden we allemaal alles te proeven.."

Probleem: De klimregels en andere zaken zijn moeilijk te onthouden..

Suggestie: Maak de uitleg interactief. Stel de kinderen vragen, laat ze oplossingen bedenken voor problemen. Pik er af en toe een kind uit en laat diegene herhalen wat er al gezegd is. Praktisch maken is ook een goede optie. Doe dingen voor of laat het een goede klimmer voor doen. Bespreek ook wat er fout zou kunnen gaan tijdens boomklimmen. Bedenk situaties en koppel hier een klimregel aan. 'We willen niet dat deze dingen gebeuren en daarom zijn de klimregels heel belangrijk.'

Vertel een verhaal dat je zelf hebt meegemaakt. Wat was ik toen vergeten? Waardoor gebeurde dit? Laat de kinderen jou helpen met de regels, laat zien dat jij ook van hen kan leren. Dit geeft ze een goed gevoel en enthousiasme.

Tips om je 'bagage' uit te breiden

- Laat de kinderen alle wachtersplekken zien. Vraag aan de andere wachters of ze leuke plekken weten waar wat te zien is.
- Breid je natuurkennis uit via bijvoorbeeld jeugd natuurboeken van de bibliotheek.
- Neem deel aan een excursie van IVN, terreinbeheerder o.i.d. om je geheugen op te frissen.
- Ga in je eentje naar buiten, al is het maar het park om de hoek. Er gebeurt altijd wat (er komt een wolk staartmezen langs, je vindt een prachtige kastanje.....), laat je inspireren. Wat voor kinderen geldt, geldt voor ons ook: je leert het meeste door het zelf te ervaren. Bovendien bieden je avonturen je de mogelijkheid om anekdotes uit de eerste hand te vertellen.

Omgang met leerkracht/ hulpouder

- Stel: De leerkracht of hulpouder noemt constant de namen van dieren/planten en wijst allerlei dingen aan. Je hebt het gevoel dat zij het van je overnemen en op de kennisgerichte toer gaan. Wat doe je? Neem de leerkracht/ouder even apart. Zeg dat je het leuk vindt dat deze enthousiast is en leg uit dat de opzet van het project juist is: zelf ontdekken. Benoemen is alleen van belang als het bijdraagt aan ontdekken of verwondering.

- Stel: Je hebt net kliminstructie gegeven en de kinderen zijn lekker aan het klimmen. De leerkracht komt naar je toe rennen en vraagt of je direct wilt stoppen: het is te gevaarlijk. Wat doe je? Blijf rustig en leg uit wat je doet. Hoewel de leerkracht officieel eindverantwoordelijk is, ben jij op dat moment verantwoordelijk voor de kinderen. Met de leerkracht is specifiek besproken dat boom klimmen, op blote voeten lopen of geblinddoekt lopen juist bij de natuurbeleving in Het Bewaarde Land horen. Geef aan dat je de kinderen goede instructies hebt gegeven en vraag de leerkracht mee op te letten. Uiteindelijk draag je samen de verantwoordelijkheid.

3.5 Kunst van het vragenstellen

Om de verwondering van de kinderen te stimuleren is het noodzakelijk om goede vragen te stellen. Op de terugkomdag wordt hier een workshop over gegeven en in de wachterstassen zit een vragenkaartje. Deze is hieronder ook ingevoegd. Dit kaartje kan als leidraad gebruikt worden om kinderen beter te leren kijken en te stimuleren om zelf na te denken en nieuwsgierig te worden. Het doel is niet om de kinderen het juiste antwoord te laten geven.

Vragenkaartje

- **Een vraag moet helder zijn.** En niet voor tweeërlei uitleg vatbaar.
- **Een vraag moet eenvoudig zijn.** Deel een ingewikkeld verhaal op in verschillende korte vragen.
- **Het antwoord moet mogelijk zijn.** Of het is te zien aan de plant of het dier, of het moet binnen het denkwereldje van een kind liggen, waardoor het zelf het antwoord kan bedenken.
- **Stel waarnemingsvragen.** Vraag zo weinig mogelijk naar weetjes.
- **Laat kinderen hun zintuigen gebruiken voor het antwoord.** (Voelen, ruiken, luisteren, kijken, proeven)
- **Geef ruimte voor een eigen mening.**
- **Gebruik verschillende vragen:** open vragen, gesloten vragen, fantasievragen, meningsvragen, een zin laten af maken, etc.
- **Open vragen zijn:** wie, wat, waar, wanneer, hoe, hoeveel, waardoor, waarvoor enz.

3.6 Veel gestelde kindervragen

Naar aanleiding van de verhalen in Het Bewaarde Land stellen kinderen vaak dezelfde vragen. Het is handig als de wachters hier op een vergelijkbare, goed afgesproken manier mee omgaan. In deze paragraaf staan een paar veel gestelde vragen met mogelijke antwoorden of omgangsafspraken. Belangrijk is dat we geen onwaarheden vertellen.

Hoe is je echte naam?

Wachters kiezen zelf hoe ze hiermee omgaan. De algemene richtlijn is dat je jouw echte naam pas op de laatste dag vertelt of zelfs helemaal niet. Maar voor sommige kinderen is dit zo'n belangrijke vraag dat je beter gewoon een antwoord kunt geven als: "Buiten Het Bewaarde Land heet ik [...], maar hier wil ik graag bij mijn Bewaarde Landnaam aangesproken worden, net als jullie."

Wonen de wachters en Fleur hier echt?

Blijf bij de waarheid. Het Bewaarde Land heeft geen extra andere sprookjes nodig dan het verhaal van Erik en Sylvia. We hebben ook allemaal een gewoon huis, maar zijn wel erg graag en vaak in Het Bewaarde Land.

Bestaan kabouters of trollen echt?

Houd de fantasie intact. Een heel passend antwoord kan dan zijn: "Soms doen we net alsof ze bestaan, maar we weten in het echt dat ze niet bestaan." Je kunt ook zeggen: "Ik loop nu al 'zestig jaar' dagelijks en ook wel 's nachts in het bos. Ik heb nog nooit kabouters of sporen daarvan gezien. Maar wij lopen nu ook al een hele tijd door het bos en hebben nog geen vos gezien en die zijn er wel. Ook zijn er mensen die zeggen dat ze wel eens een kabouter hebben gezien. Dat is alles wat ik ervan weet